

Horváth Kornélia

Turczi István helye a XX. és XXI. századi magyar lírában

Turczi István helyzete a XX. századi és a kortárs magyar lírában bizonyos szempontból egyedülállónak mondható. Nagyon kevés olyan szerzőnk, költőnk van, aki kezdettől fogva, már költői indulásakor is ilyen nagy mértékben és folyamatosan reflektált volna költői munkáiban a költészettörténeti tradícióra, s ezzel párhuzamosan a kortárs magyar és világlíra fejleményeire. Ez a reflexió pedig természetesen nem merül ki bizonyos nevek vagy közös élethelyzetek felemlítésében, ellenkezőleg: az egyes szerzők szavainak, mondatainak, stílusfordulatainak és az ezeken átszüremkedő világlátásnak a megidézésében és átsajátításában ölt testet. Turczi költészetének ez a konstitutív attitűdje már a legelső, *Segédműzsák fekete lakkcipőben* című kötetében megnyilvánul: elegendő itt *Az elveszett Paradicsom*, az *E.T.*, a *Sci-fi történet* (vö. Petri *Sci-fi szerelem* című 1971-es versével), *Spleen*, *A halhatatlanság felé* (vö. Weöres híres művével, *A teljesség felével*), *A 22-es csapdája*, *Vajon Gogol...?*, *Homérosz*, *Máté evangéliuma* (vö. egyebek közt Borges azonos című novellájával), *Anna* (mely Turczi-szöveg egyértelműen Juhász Gyula ismert, *Anna örök* című versére játszik rá, még formai építkezésében is) című lírai darabjaira utalnunk. Teljesen nyíltan teszi meg témájának a magyar költészeti tradíciót a 2000-ben Debrecenben megjelent *Csokonai Vitéz Műhely* című válogatás, amelynek darabjai elsősorban régi magyar (*Csokonai Vitéz Műhely*; *Batsányi-intarziák*; *Remény – még egy arc: Verseghy*; *Az első borotválkozás. Szentjóni Szabó László olvasása közben*; *Balassa Bálint sírjánál* és a Berzsenyire utaló *Levélféle barátaimhoz*), kisebb részben kortárs hazai szerzők ihletése nyomán születtek (utóbbi csoportba tartoznak például a *Partitúra*. *Pilinszky János*, illetve az *Azután. In memoriam Vas István* című szövegek). Még erőteljesebben mutatkozik meg ez a lírai hagyomány iránti nemcsak elköteleződés,

de teljes odaadás az *SMS 66 kortárs költőnek* című 2002-es, valamint az *áthalások* 2007-es kötetében. Az előbbi nyíltan jelzi hatvanhat versének ajánlásában, melyik rövid vers mely szerzőről vagy szerzőnek szól, mindig az alábbi (kapitális szedésű) formulával élve: KEMÉNY ISTVÁNNAK, DEÁK LÁSZLÓNAK, BERTÓK LÁSZLÓNAK stb. Külön érdekesség, hogy a kötet a címbeli jelzéssel ellentétben nem 66, hanem 67 verset tartalmaz: a legelső szöveget régiesnek ható fordulattal „MAGA-MAGÁNAK” ajánlja a szerző. Ez a vers azért is izgalmas, mert a kortársak és a szerző közötti költői kapcsolatrendszer kifejezetten harcként, küzdelemként, s nem egymásra-hatásként vagy együttműködésként látszik értelmezni:

*1. Itt ülsz kezekben egy egérrel
a monitor előtt. Nehéz pálya,
folyton tüzelnek rád. Már csak
1 életed maradt.*

*2. Kérj erősítést,
szól a bölcs Nem apó,
s egy laza enterrel
támadásba lendülünk.*

Ha elvonatkoztatunk a számítógépes háborús/harci játékok nyilvánvaló referenciájától, a monitor előtti küzdelmet a társköltőkkel folytatott harcként azonosíthatjuk, vagyis a versírás ama küzdelmes folyamatával, amikor a szerzőnek meg kell küzdenie a rá hatást gyakorló szerzők szövegeivel, hogy saját szövegét létrehozassa. (A „hatás-szorongásról” vagy a hatástól való művészi félelelről komoly elméleti munkák is születettek Amerikában, elsősorban Harold Bloom tollából.)¹ E folyamatot jelzik az olyan kitételek, mint

¹ Erről, a hatástól való szorongásról az amerikai Yale Egyetem oktatója, Harold Bloom írt érdekes könyvet még az 1970-es évek közepén. Vö. Bloom, Harold: *The Anxiety of influence. A Theory of Poetry*, Oxford University Press, New York, 1973. Szintén érdekes e vonatkozásban Bloom második elméleti munkája: Bloom, Harold: *A Map of Misreading*, Oxford University Press, New York, 1975.

„nehéz pálya”, „folyton tüzelnek rád”, „Már csak egy élete maradt”, „Kérj erősítést”, „támadásba lendülünk”. Külön pszichoanalitikus elemzést igényelne a „bölcs Nem apó” fordulat, amely a közismert és bevett „Bem apó” szókapcsolatot, s azon keresztül az 1848-49-es szabadságharcot (ismét harc!) is megidézi, a név tagadószóvá változtatásával azonban ismét csak mintha a költői tradícióval szembeni dacos, tagadó álláspontot fejezné ki – összhangban a „MAGAMAGÁNAK” ajánlással, mintegy azt sugallva, hogy én mint költő és költői megszólalás saját magam vagyok, mindenki másra és minden más költői megnyilvánulásra nemet mondok. Tüzeljenek ám rám, én nemet mondok, és támadásba lendülök.

Másfelől eme első szöveg szófordulatai, vagy másképpen kifejezve intertextuális motivikája felülírni látszanak/látszik ezt az „énközpontú” művészetfelfogást. A cím és az azt rögtön megismétlő két kezdőszó („Itt ülsz”) József Attila 1933-as *Haszon* című költeményét is megidézi, akár még az ismétléses alakzatban is, lásd József Attila e villoni balladaformában írott versének négyyszer visszatérő refrénsorát: „itt állsz és ott ül a haszon.” (Ez már csak azért sem tűnhet teljesen önkényes értelmezői asszociációnak, mivel a kötet több szövege is reflektál utalásszerűen a globális kapitalista gazdaság jellemző összetevőire, ilyen például a Timár Györgynek ajánlott, s utolsó sorában ismét csak József Attilát idéző *Itt haiku* című, valóban haiku-formában írott vers: „*Itt haiku lesz, / ott bevásárlóközpont: / Költőnk és Cora.*”). De az „Itt ülsz” kezdés ugyanúgy egy másik, szintén 1933-as József Attila-vers felütését is felcsendíti: az *Ódát* („*Itt ülök csillámló sziklafalon.*”) A *pálya* szó közvetve Mándy Iván és Mészöly Miklós írásművészetét is megidézhethi, s az „1 életed maradt” kitétel a késő modern magyar líra és próza alapvető egzisztenciál-ontológiai beállítottságát is evokálja egyfajta sűrített-minimanizált, és némileg abszurd–groteszk formában.²

² A próza kapcsán bízvást említhető itt Ottlik, Mándy, Mészöly vagy éppen Kertész Imre életműve, a líra esetében egyebek között József Attila, Pilinszky, Nemes Nagy Ágnes vagy akár Petri György költészete. Utóbbi kapcsán vö. Horváth Kornélia: *A versbeszéd egzisztenciál-ontológiai elköteleződéséről*, In Uő: *Petri György költészete verselméleti és líratörténeti megközelítésben*, Gondolat, Bp., 2017.

Bizonyos szempontból az első vers megnyilatkozásaihoz hasonló, ám mégis eltérő beállítást látszik jelezni a verseskönyv Vas Istvántól származó mottója: „Élet, te légy az én művészetem!” E mottó mintha éppen a kötet célkitűzését, a költői művészet más, kortárs költőktől való ihletettséget tagadná, romantikusnak tűnő attitűddel az „életet” adva meg a költészet és az „én” építő-ihlető forrásaként. Vagyis sajátos feszültség tapasztalható a kötet címe és mottója között.

Érdekes módon azonban a kötet versei nem a támadás vagy a tagadás, hanem az idézett költő hangján, beszédmódján való megszólalást realizálják, a hivatkozott szerző szófordulatain keresztül annak szemléletmódját is érvényre juttatva. Annál nagyobb bravúr ez, mivel a kötet darabjainak versformája eleve adott a szerzői intenció jóvoltából: ezek „SMS-versek”. Bármennyire újszerű műfajforma is ez – a prózában alighanem az örkényi egyperces lehetne a megfelelője –, a rövidség mindenképpen komoly megkötés, és látszólag csekély teret ad az egyénítésnek, Turczinak azonban sikerül minden esetben a „személyre szabott” megszólalásmód, a megidézett-hivatkozott költő beszéd- és látásmódjának érzékeltetése. Egyetlen példával élnek: a Lackfi Jánosnak ajánlott *Vagy ma...* című vers – amely az utolsó két sorát is Lackfitól idézi – a választott szerző világlátásának, gondolkodásának, megfigyelésmódjának mély ismeretéről tanúskodik, miközben (a „szókék maradunk” kitételnek köszönhetően) egy csöppnyi szeretetteljes iróniát is engedélyez magának:

*1. Vagy ma, vagy holnap
az ablak magától kinyílik,
Apostolok ruháit öltik fel a dombok,
mi színekre, szagokra szorítkozunk,
lassítva nézzük és szókék maradunk.*

*2. Onnét már könnyű lesz.
„lehet, hogy nem ma és nem holnap,
de valamikor egész bizonyosan.*

Ha lehet, még nyilvánvalóbb a kötődés a 2007-es magyar lírai hagyományhoz az *áthalások* kötetben. Azt is mondhatnánk, a költői tradícióhoz való viszony minősége és szerkezete is változik itt, még az *SMS-versek*hez képest is. Az *áthalások* hasonló gondolati-kompozíciós elvre épül, mint az *SMS-versek*, csak éppen itt már gyakorlatilag minden szöveg magáról a költészetről és a költői művek, mi több, a költői-írói nyelvek titokzatos egymásra hatásáról és szimbiózisáról beszél. Az analóg alapelv abban is megnyilvánul, hogy itt is szinte minden darab valamely más költőt idéz meg, de immár nem ajánlás formájában, hanem a címében (pl. *Száz év Zelk, Nagyáspárni ment, mÁgnesező*), ott is néha csak monogramként (l. például *P. J.-tábla, O. O. mester átengedi a helyét a démonoknak, W. S.-tábla, I. Gy.-tábla, N. L.-tábla*) vagy éppen alcímében (vö. *Bátyám, Sigerius. /Petri, a posztmodell/, Még maradjon minden /Mészöly Miklós térképe/, Álma árulja el az áldozat kilétét /Jékely Zoltán előérzete/* stb.) Hogy itt talán nem elsősorban az egyes költökhöz és életművekhez, hanem a költői szavakhoz és nyelvhez való viszony válik döntő jelentőségű tárgygyá, azt a következő négy példával érzékeltetném. A kötet első, Hölderlintől vett mottója tökéletes önelemző autopoétikus jellemzéseként olvasható: „*A költészet nincs egyedül.*” De árulkodó a *Kezdődik* alcíme is: *Hajnal Anna szavai közt sétálva; 1907–1977–2007*, ahol a szavak közötti „sétálás” a versírás adekvát módszerének bizonyul. Szintén beszédes a *Körúti tantrák II., Kocsmablues* című darabjának mind az öt versszakában refrénként ismétlődő utolsó sora („*torkod lesz utolsó ellenfeled*”), amely a cím által is kínált referenciális vonatkozathatóságon túl a hangképzés, a költői hangadás és artikuláció szervét nevezi meg sorozatosan, méghozzá a szerző intenciójából következően mindig kurzíváltan (ezzel is erősítve a metaforikus áthallás és értelmezés lehetőségét). Utolsó példaként pedig a szakirodalomban is citált *Egymás nélkül semmit* című, Parancs Jánosnak dedikált szöveg záró versszakát, s különösen annak szintén kurzívval szedett utolsó sorát emelném ki: „*Bármi is történik, nem történt végleges – / szoros textúrába szöve, ím, a túl-*

élési terv. / A vers egyszerre emlékszik és emlék, / hiszen egymás nélkül semmit sem ér a nyelv.

Ez a fajta attitűd a későbbi Turczi-versekben és kötetekben is megmarad, így a 2017-es *Ürességben*, de talán még inkább a 2018-as *Szeresd a vándort. Történetek versben* című könyvben. Ez utóbbiban, azon túl, hogy az SMS-versek első darabjának költői megnyilatkozására igencsak emlékeztető, mert valamiféleképpen a(z) „(ön)magaságot” előtérbe állító, ugyanakkor azt mégis bizonyos lefokozott értelemben exponáló Tandori-idézettel mint mottóval indít („*A rád nyílt határ: / lehet hinni már, / magad vagy.*”), ismét számos szerző megidéződik a szövegek alcímeiben. Újból megjelennek, akárcsak a *Csokonai Vitéz Műhelyben*, egyes régebbi magyar költők, mint Jedlik Ányos, Czuczor Gergely (*Ermitázs*), Kazinczy (366. *pócz. /Kazinczy levéltári asztalánál, Sátoraljajújhelyen/, Vadszőlő a balusztrádon*), Arany János (*A kéregető*), Madách Imre (*Jó név s erény*), József Attila (*Április tizenegy*). Másfelől jelentős helyet kapnak a kötet megjelenése előtt nem sokkal elhunyt szerzők is, akik közül többen nem a lírikusok, hanem a prózáírók sorába tartoznak, lásd Kertész Imre (*Közel az idő. Kertész Imrére gondolok*), Esterházy Péter (*Elfogy az ember. In memoriam Esterházy Péter*), Jókai Anna (*Csak egy lépés. Jókai Anna emlékére, magunknak*), sőt irodalomtudós is szerepel a nevek között (például *Mondod: Szerencsém. In memoriam Géher István*). De Marsall László és Prágai Tamás emlékének is szentelődik vers a kötetben (*Ha kérdezné. Marsall László emlékére, illetve A teraszon vidám társaság. Prágai Tamás emlékének*). A halál mint téma láthatóan erőteljesen uralja a kötetet: ezt, illetve az ezzel való szembeszegülés szándékát a hátsó borítón kiemelt idézet is mutatja („*Legfőbb tartozásunk az idetartozás.*”) S hasonló költői-egzisztenciális hozzáállásról árulkodik a kötetzáró vers utolsó, ismét csak kurzívval szedett sora: „*Dicsőség annak, ki meg nem hal.*”

Mindez nyilvánvalóan az *áthalások* kötetre való visszautalás-ként is működik, ugyanakkor az ottani, szinte tisztán a költői-nyelvi, ars poétikus beállítódást itt a lírai beszélő egzisztenciális

elmélkedése egészíti ki (erről a kötetnyitó *Türelem* című vers beszél a legszebben). Mindazonáltal a más költők szövegeiben és szövegei által való „élés” vagy „halás” lírai-költői témája, amelyet a versek beszélője folyamatosan megszólaltat, e legutóbbi verseskönyvben is meghatározó, s ilyenként egyfajta értelmezési lehetőséget is kínál a címhez. Innen nézve a „vándor”, akit az olvasónak a felszólítást követve „szeretnie” kell, az a költő (s nem a költő empirikus-biográfiai személye!), aki más költők, sőt írók szövegeiben „vándorol”, s eme részint prózai, nagyjából azonban verses lírai szövegekből alkotja meg a megidézett/hivatkozott szerzők rövid lírai narratíváit (vö. a kötet alcímével: *Történetek versben*).

Mindazonáltal Turczi helyét a XX. és XXI. századi magyar költészetben irodalomelméleti és -történeti szempontok alapján is szükséges lenne kijelölni. Ebből az aspektusból pedig döntő kérdésként vetődik fel, vajon a Turczi-líra a posztmodern „égsze” alatt helyezhető-e el, vagy esetleg más irodalmi paradigma jegyeit mutatja inkább. Az előző oldalakon sorolt érvek Turczi jelentős és demonstrált kötődéséről a lírai hagyományhoz a posztmodern „besorolást” sugallhatnák. Ugyanakkor meggyőződésem, hogy itt egy későmodern szemléletmódról és költői világról beszélhetünk. E későmodern szemléletmód, mint az Kulcsár Szabó Ernő számos tanulmányában kifejti,³ nem korszakfüggő, hanem egy irodalmi (lírai és epikai) paradigmának tekintendő, melynek időbeli megjelenését az 1930-as évek végére tehetjük, szerzők szerint pedig a kései József Attilától és Szabó Lőrinc-től⁴ datálhatjuk. A lírában jelentős szerzői e paradigmának Pílinzky János, Nemes Nagy Ágnes, Weöres Sándor, de a kortárs költészetben is találhatunk olyan szerzőket, akiknek munkái e

³ E tekintetben a leginkább megvilágító a *Beszédmód és horizont* című tanulmánykötete (Argumentum, Budapest, 1996). De itt említendő Kabdebó Lóránt könyve is: *Vers és próza a modernség második hullámában*, Budapest, Argumentum, 1996.

⁴ Szabó Lőrincről vö. Kulcsár-Szabó Zoltán: *Tükörszínháza a gyádnak. Poétikai problémák Szabó Lőrinc költészetében*, Ráció, Budapest, 2010.

paradigma vonásait mutatják: ilyen például Tóth Krisztina vagy László Noémi. Ugyanez a prózaművészetről is elmondható. A későmodernség számos nagy szerzőjét sorolhatnánk fel az '50-es évektől napjainkig, mint például Ottlik Géza, Mátyás Iván, Mészöly Miklós, Kertész Imre vagy éppen Jókai Anna. Talán nem véletlen, hogy Turczi a 2018-as *Szeresd a vándort* kötetében többükről is (költőkről és írókról egyaránt) „megemlékezik”, közvetve jelezve kötődését ezen irodalmi szemléletmódhoz, amelyet az elméleti irodalomtörténet későmodernnek nevez.

De miként is fémjelezhető ez a későmodern paradigma, különösen a lírában? Egyfelől a szubjektum, az „én” pozíciójának, mibenlétének, megalkothatóságának folyamatos problematizálásával, illetve az „én” létrehozását illetően a nyelvi feltételek tudomásul vételével és hangsúlyozásával. Vagyis azzal, hogy a későmodern vers minden esetben arról is „szól”, miként alkotódik meg benne és reflektálja magát nyelvileg *a szövegben születő lírai én*. Erre Turczi költészetének számos, jobbára már hivatkozott darabja is ékes például szolgálhat (gondolhatunk itt az *SMS-versek* nyitó szövegére vagy a 2018-as *Szeresd a vándort Türelem* című kezdő versére („*Azt élem, miből vagyok*”). Az is világosnak látszik, hogy Turczi a lírai én folytonos, minden költeményben újrakezdődő megalkotódását döntően más szerzők (költők) szövegeinek át-sajátításán, azaz megidézésén és átalakításán keresztül valósítja meg. Ez posztmodern gesztusnak tűnik, de meglátásom szerint mégsem az. Nemcsak azért, mert Turczi sokszor már „konzervatív” tűnő módon ragaszkodik a citátumok pontosságához és jelölésükhez (ez a posztmodernnek távolról sem sajátja), s gyakorta a versformák verstani betartásához is. Hanem azért is, mert Turczinál ez a lírai beszélő mindig a más költők szövegével való párbeszéd aktusában bontakozik, illetve alakul ki. A párbeszéd egyenrangúságot, kölcsönösséget, egymásra-hatást, én és te benveniste-i dialógusát feltételezi. Vagyis Turczi költészete nagyon is beleillik abba a dialógusról és a szubjektumról kifejtett gondolatmenetbe, amelyet Szávai Dorottya bontott ki 2009-es könyvében, a beszédes A „*Te*” *alakzatai* cím alatt, s amelyben,

nyilván nem véletlenül, olyan későmodern költőket tárgyal, mint Pilinszky, Tóth Krisztina vagy Kemény István.⁵

A XX. századi magyar lírában az „én” mibenlétének, megalkotóságának, elszemélytelenítésének és eltárgyiasításának kérdésével talán a legradikálisabban Nemes Nagy Ágnes költészete szembesítette magát. Erről és az irodalmi modernség kérdéséről behatóan ír Mekis D. János *Vers és kontextus. A modern magyar líra mint irodalomtörténeti probléma* című könyvében, amelyben külön fejezetet szentel Nemes Nagy Ágnes költészetének a tárgy, a test és a tér fogalmi nyomán.⁶ S ez Turczi költészetére nézve is bír némi relevanciával, tekintve, hogy a 2007-es *áthalások* kötetének egyik leginkább kiemelkedő verse a bravúros című *mÁgnesező*, amelynek Nemes Nagy Ágnestől származó mottója éppen az „én” kérdésre, önmagaságára és főként önátadására fókuszál: „»Add ide magad!« (Nemes Nagy Ágnes)”⁷

Másfelől a későmodernség lírai (és egyben epikai) paradigmája éppen a nyelvvel való folyamatos küzdelemben, s ezzel együtt a nyelv társalkotóként való felfogásában ragadható meg. A szerző és a nyelv együttes, közös munkája azonban nehéz harcként jelenik meg a későmodern szerzők verseiben és ars poétikus esszéiben egyaránt.⁸ Úgy vélem, hasonló a helyzet Turczi István lírájában, csak éppen itt a nyelvvel folytatott küzdelem, amelynek tétje egyebek között a versszövegben nyelvi-poétikai úton létrejövő lírai szubjektum megformálása és kiteljesítése, elsősorban a költőtársak nyelvvel folytatott „birkózásként” valósul meg, a más költői nyelvekre való, heideggeri szóval „odahallgatás” vagy oda-

⁵ Szávai Dorottya: *A „Te” alakzatai. Dialógus és szubjektum a lírában*, Kijárat, Budapest, 2009.

⁶ Vö. Mekis D. János: *Tárgy-, test- és térképzetek (Nemes Nagy Ágnes)*. In: Uő: *Vers és kontextus. A modern magyar líra mint irodalomtörténeti probléma*. Pro Pannónia Alapítvány, Pécs, 2015, 154–166.

⁷ Turczi István: *áthalások*, Palatinus, Budapest, 2007, 101–102.

⁸ L. pl. Nemes Nagy Ágnestől a *Szobrok* vagy a *Között* című verset, ugyancsak tőle a *Tudjuk-e, hogy mit csinálunk?*, Pilinszkytól *A mű születése*, vagy Weörestől *A vers születése* című esszét.

figyelés révén. Mindazonáltal ez nem a posztmodern „szöveg-válogató” (l. Esterházy) attitűdje, s nem a jelöletlen idézetekkel és szövegdarabokkal történő játék posztmodern megvalósulása-ként, hanem valóban a nyelvvel való „birkózás” hozzáállásaként írható le.

Ugyanígy értékelhető Turczi legalábbis képletes ragaszkodása a narrativitáshoz, a történetekhez. Mint ismert, a posztmodern bejelentette, hogy „nincsenek nagy történetek” (l. Lyotard), hogy a világ és az életünk nem elbeszélhető. A későmodern líra azonban, ha csak felvillanásokban is, mindig erre tesz kísérletet: életünknek, „történetünknek” egy rövid „vers-pillanatban” megvalósuló, ám annál mélyrehatóbb ábrázolására és felmutatására. Ezt a törekvést Turczi versei ugyanúgy példázzák, mint például Petri György szövegei. S közös továbbá a két szerzőben a narrativitás iránti hajlam, illetve az arra való igény – ami mindkét szerzőnél legtöbbször inkább csak a bejelentés szintjén valósul meg, de annál inkább jelzés értékű. (Petrinél ilyen az első kötet, a *Magyarázatok M. számára*, s annak számos verse, Turczinál például a pillanatnyilag utolsó, 2018-as *Szeresd a vándort*, amely a *Történetek versben* alcímet viseli.)

Összegezve: noha Turczi István kortárs költő, aki pályafutását a '80-as években kezdte, s a mai napig is folytatja egyre újabb szemléletű versekkel és kötetekkel, végső soron a későmodernség ama nagy paradigmájához tartozik, amely kétségtelenül a XX. századi magyar költészet alapvető, világirodalmi szintű, s mind a mai napig kifogyhatatlan, újszerű versnyelvi és poétikai megoldásokat hozó áramlatának tartható, mely olyan képviselőkből „táplálkozik”, mint József Attila, Szabó Lőrinc, Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes, Weöres Sándor, Petri György, Tóth Krisztina, Kemény István és mások.